

УДК 159.9.01:159.9.075

Сахнік Олена Володимирівна – кандидат психологічних наук, начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ У ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

Висвітлено основні історичні етапи становлення ідеї психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців. Наведено позиції видатних науковців минулого та сучасності, на яких ґрунтуються перспективи її подальшого розвитку.

Ключові слова: фахівці; професійна діяльність; психологічне забезпечення.

Психологічне забезпечення професійної діяльності є комплексом спеціальних заходів і засобів психолого-педагогічного впливу на психіку фахівця з метою формування, підтримання та відновлення його оптимальної працездатності в повсякденних й екстремальних умовах. До них, зокрема, належать професійна орієнтація, професійний відбір, психологічна підготовка та професійно-психологічне навчання персоналу, створення оптимальних умов для його психологічного благополуччя, що, передусім, передбачає наявність сприятливого соціально-психологічного клімату, урахування під час організації роботи особистісних якостей представників трудового колективу, рівня розвитку в них професійно важливих рис, здійснення психокорекційного впливу в разі виникнення тимчасових психологічних труднощів, упровадження реабілітаційних заходів для поновлення втрачених психоемоційних ресурсів тощо [1]. Завдяки такому обсягу роботи може бути вирішено низку вкрай

важливих для успішного функціонування будь-якої організації завдань, а саме:

здійснення відбору перспективного та психологічно надійного персоналу;

проведення моніторингу динаміки змін працездатності фахівців, що дає змогу своєчасно усувати причини її погіршення;

впровадження ефективних методів підтримання та відновлення психічних функцій працівників, що гарантує подовження їх професійного довголіття, збереження фізичного та психічного здоров'я.

Іншими словами, комплексне психологічне забезпечення професійної діяльності певного фахівця створює сприятливі умови для зміцнення його нервово-психічної стійкості, зменшення ситуативної та особистісної тривожності, сприяє адекватній та прискореній адаптації до нових умов праці, подоланню вираженої втоми, набутої під час реалізації робочих циклів, що свідчить про його важливість і значущість для процесу успішного управління людськими ресурсами. З огляду на зазначене, доцільно проаналізувати головні історичні етапи становлення теоретико-методологічних основ організації цього напрямку роботи, що допоможе відкрити нові перспективи його подальшого розвитку й удосконалення.

Різноманітним аспектам психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців різних галузей суспільно корисної праці присвячено значну кількість робіт вітчизняних та іноземних науковців. Цікавими є переконання В. І. Барка щодо психологічних ресурсів оптимізації системи управління персоналом ОВС, зокрема гуманістичний особистісно орієнтований підхід до роботи з працівниками, психологічні методи моніторингу стосовно визначення готовності особистості до навчання та службової діяльності, цілеспрямоване формування в майбутніх керівників необхідних професійно-управлінських якостей [2]. Ю. Б. Ірхін акцентує увагу на психологічному відборі кадрів у системі психологічного забезпечення професійної діяльності правоохоронців, заснованого на дослідженні професійно важливих індивідуально-психологічних якостей [3]. Результатам вивчення професіографічних характеристик головних видів діяльності ОВС України, діяльності зі створення професіограм міліцейських спеціальностей присвячено наукові праці

М. І. Ануфрієва, на думку якого необхідним є їх урахування під час планування та організації психопрофілактичних і психокорекційних заходів з особовим складом [4]. Висвітленню соціально-психологічних проблем запобігання та вирішення міжособистісних конфліктів у військових колективах приділяв увагу О. Я. Анцупов [5]. Загальні аспекти психології професійної діяльності й спілкування в трудовому колективі обговорено в працях Д. М. Гриджука, О. М. Іванової [6–7] тощо. Наведений перелік наукових здобутків свідчить про досить ґрунтовну розробленість ідеї психологічного забезпечення професійної діяльності в науковій літературі. Водночас практично жоден із авторів не розкрив питання щодо її становлення та розвитку в історичному аспекті.

Мета статті полягає у висвітленні основних історичних етапів становлення ідеї психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців, концепцій видатних науковців минулого та сучасності, на яких ґрунтуються перспективи її подальшого розвитку.

Професійній діяльності фахівців будь-якої галузі суспільно корисної праці притаманна значна кількість психологічних аспектів, що зумовлюють необхідність її психологічного забезпечення. Розуміння важливості цього процесу для підтримання та зміцнення психоемоційних ресурсів працівників, готових для успішного виконання поставлених перед ними завдань, прийшло з розвитком психологічної думки, становленням гуманістичних підходів до формування всебічно реалізованої, соціально активної особистості.

Французький мислитель Ж.-П. Сартр уперше порушив питання про необхідність і важливість праці дослідника – психоаналітика, який допомагає людині зрозуміти особливості її внутрішнього світу, знайти власне місце в соціумі. У своїх працях він підкреслює, що, незважаючи на наявність самосвідомості та знань у кожної людини про саму себе, концептуалізація й аналіз її проявів можливі лише за умови погляду на проблеми конкретного індивіда ззовні [8, с. 39]. Суттєвим є те, що видатний мислитель пропонує з метою розуміння певної особистості звернутися безпосередньо до неї самої замість того, щоб шукати абстрактні пояснення її вчинкам за допомогою загальних законів. Продовжуючи свою думку, Ж.-П. Сартр робить висновок про

відсутність універсального методу тлумачення причинно-наслідкових зв'язків у поведінці різних індивідів та підтверджує необхідність проведення індивідуального психоаналізу, який повинен змінюватися відповідно до особливостей певної особистості [8, с. 42]. Висвітлені положення є суттєвими для процесу зародження ідеї гуманістичного підходу до роботи з об'єктом психолого-педагогічного впливу, що в подальшому став підґрунтям для психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців.

На початку XX ст., з огляду на розквіт економічного потенціалу розвинутих держав, психологи уважніше поглянули на проблему налагодження ефективної роботи з фахівцем певної галузі суспільно корисної праці з метою підвищення якості його функціонування. Саме тоді У. Штерн запровадив термін «психотехніка», яким позначив будь-яку практику впливу на людську психіку й управління нею.

Пізніше в працях Г. Мюстенберга вперше було поставлено завдання щодо практичного використання знань психологічної науки про закономірності функціонування людської психіки, поведінку людей у соціумі, спілкування, індивідуальні та соціальні особливості представників різних соціальних груп у зв'язку з виконанням ними конкретної практичної діяльності. В цей період розвитку психологічної науки почали активно розробляти різноманітні способи психологічного впливу на особистість із метою підвищення ефективності її професійного функціонування.

У межах неофрейдських та екзистенціальних філософських теорій 60-х рр. XX ст. набула популярності гуманістична психологія, що пояснює розвиток людини її прагненням до самоактуалізації, творчої реалізації власних потенційних можливостей. Ідеї, близькі до гуманістичної психології, спостерігаються вже в пізніх працях А. Адлера та К. Юнга, але справжніми засновниками цього напрямку вважають таких науковців, як А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс. Представники гуманістичної психології, визнаючи головним предметом своїх досліджень особистість як цілісну неповторну систему, відкриту до самоактуалізації, підкреслюють значення унікальності особистого, у тому числі й професійного досвіду людини для її подальшого розвитку.

Прогресивною для становлення ідеї психологічного супроводження професійної діяльності фахівців виявилася теорія Г. Олпорта, відповідно до якої особистість є відкритою психофізіологічною системою, що прагне сповна реалізувати свій життєвий потенціал, є динамічною організацією особливих мотиваційних систем, звичок, установок та особистісних рис індивіда, що визначають унікальність її взаємодії із середовищем [8, с. 20–21]. Концепцію Г. Олпорта було розвинуто в ієрархічній моделі мотивації А. Маслоу, згідно з якою необхідність у самоактуалізації є вищою духовною потребою, а особистість, яка самоактуалізується, слугує прикладом її нормального розвитку та максимально повно втілює справжню людську сутність [8, с. 21–22].

Р. Мей, розвиваючи ідеї гуманістичної психології, довів, що найважливіше завдання в роботі з особистістю полягає в тому, щоб допомогти їй усвідомити цілі власного існування, вселити впевненість у тому, що доля людини перебуває в її власних руках. Водночас науковець особливого значення надавав соціальній реалізації індивіда як передумові його гармонійного розвитку [8, с. 149].

Аналізуючи праці видатних психологів – гуманістів 60-х рр. минулого століття, з упевненістю можна констатувати, що сучасне розуміння змісту психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців уперше визначили представники саме цього напряму психологічної думки, які у своїх теоріях наполягали на необхідності врахування психологом під час роботи з клієнтом унікальності його особистості, особливостей його соціального, зокрема професійного, досвіду.

Теоретико-методологічні основи психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців набули подальшого розвитку в дослідженнях Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна та інших науковців, які розглядали особистість як суб'єкт, який формується в діяльності й спілкуванні.

Так, Б. Г. Ананьєв, вивчаючи закономірності розвитку особистості, запропонував особливу увагу звертати на суспільно-історичні умови формування та об'єктивні критерії визначення її зрілості, необхідність соціально значущих ролей для повноцінного функціонування людини [9, с. 82]. У праці «Генетичні та структурні взаємозв'язки в розвитку особистості» Б. Г. Ананьєв зазначив: «Поступове «звільнення» від обов'язків і

пов'язаних із ними функцій призводить до відповідного звуження об'єму особистісних властивостей, до деформування структури особистості» [9, с. 83]. Таким чином, видатний психолог підкреслює значення практичної соціальної реалізації особистості для її гармонійного безперервного розвитку й одночасно стверджує, що лише за умови набуття нових якісних властивостей вона здатна ефективно виконувати відповідальні соціальні ролі. Таке положення має особливе значення для організації ефективного психологічного впливу на людину з урахуванням особливостей та вимог обраної професії.

Проблема застосування «психотехніки», можливостей практичної психології для розв'язання завдань конкретної професійної діяльності з новою гостротою постала на межі 70–80-х рр. ХХ ст. У різних галузях психології одночасно активізувалася необхідність усебічного й комплексного застосування її досягнень із метою підготовки фахівців, здатних до якісного й оперативного виконання функцій.

Поняття «психологічне забезпечення професійної діяльності» виникло в 1980–1985 рр. у наукових працях Ю. М. Боброва, М. С. Корольчука, П. П. Криворучка, І. А. Сапова, О. С. Солодкова, у яких було визначено зміст, принципи, завдання такого виду діяльності, що здійснювалась відносно корабельних спеціалістів. Особливості психологічного забезпечення професійної діяльності спеціалістів пожежної безпеки висвітлено в працях Г. С. Грибенюка, військовослужбовців аеромобільних військ – у дослідженнях О. А. Блінова, спеціалістів підрозділів охорони – у наукових розвідках Р. А. Калениченка тощо.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. з'явилася низка робіт, присвячених проблемі психологічного забезпечення спортивної та інших видів професійної діяльності. Було активізовано вивчення питань, пов'язаних із проведенням діагностичних процедур із метою вивчення психічних станів та особливостей представників різних професій, розробленням нових методів формування тих чи інших професійно важливих компетенцій. Так, А. І. Нафтульєв, Н. М. Лебедєва, В. С. Тимошук, досліджуючи питання психологічного забезпечення гнучких виробничих систем, дійшли висновку про необхідність розвитку у фахівців інтелектуальних, когнітивних, психодинамічних,

вольових якостей, наявність яких дасть змогу значно підвищити продуктивність їх щоденної праці.

С. А. Ліпатов, вивчаючи проблему психологічного забезпечення розвитку організацій, акцентує увагу на актуальності здійснення психологом роботи одночасно на декількох основних рівнях: з окремими фахівцями, з первинним колективом, на рівні міжгрупової взаємодії та всієї організації загалом. Такий підхід свідчить про складність і багатоаспектність діяльності щодо психологічного підтримання нормального стану функціонування певної організації, необхідність застосування різноманітних форм та методів налагодження належного рівня психологічного забезпечення професійної діяльності її фахівців.

З розвитком України як самостійної держави актуальність психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців невпинно зростала, про що свідчить, зокрема, низка відповідних відомчих наказів Комітету охорони праці, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, силових та правоохоронних відомств. У 90-х рр. ХХ ст. було створено служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності в структурі МВС України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України, передбачено посади психологів в освітніх закладах, що свідчить про появу поглибленого інтересу з боку держави до питань забезпечення психологічної надійності та психологічного благополуччя фахівців, особливо ризиконебезпечних та емоційно насичених професій.

Значну увагу науковці приділяють проблемі якісного відбору персоналу, особливостям здійснення профорієнтаційної роботи, розвитку психології ділового спілкування та управління кадрами; розроблення ефективних психологічних технологій, стилів, методів і прийомів успішного здійснення управлінських функцій; психологічному консультуванню працівників, пошуку оптимальних шляхів виходу з конфліктних ситуацій, шляхів надання представникам персоналу необхідної психологічної підтримки та допомоги в подоланні тимчасових труднощів.

Сучасний етап упровадження психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців різних професій передбачає створення нових, більш досконалих механізмів психологічного

захисту особистості від негативного впливу обраного нею професійного середовища, а також умов для підтримання надійності та безпеки функціонування організацій. Поширення інформатизації, збільшення інтенсивності праці й обсягу трудового навантаження, потреба держави у висококваліфікованих фахівцях, здатних оперативної й ініціативної виконувати свої професійні обов'язки, необхідність впровадження заходів із метою збереження фізичного та психічного благополуччя персоналу знову актуалізують питання подальшого розвитку служби психологічного забезпечення організацій.

У спектрі актуальної науково-прикладної проблематики особливо нагальними є питання, пов'язані з проблемами попередження корупційних проявів, моральними аспектами вчинення посадовими особами злочинів і правопорушень, необхідністю підвищення професійної, зокрема психологічної, компетентності відомчого персоналу організацій для внеможливлення протиправних посягань з боку кримінально налаштованих осіб, підвищення рівня підготовленості до дій у типових та екстремальних ситуаціях, формування значущих професійно-важливих якостей та відпрацювання навичок безпечного поведіння в професійному середовищі.

Однією з пріоритетних цілей психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців у сучасних умовах є також попередження їх професійної деформації, надання професійно необхідних знань про віктимність, конформність, підвищену сугестивність у поведінці посадовця як ознаку схильності до сенситивності та вразливості, незахищеності перед сторонніми негативними впливами, що можуть провокувати втягнення в злочинну діяльність, а також учинення відносно нього неправомірних дій і злочинів. З огляду на вищевикладене, психологічне забезпечення професійної діяльності фахівців різних видів суспільно корисної праці набуває дедалі більшої значущості, що є логічним продовженням його розвитку в історичному аспекті.

Висвітлені в статті ключові історичні етапи становлення ідеї психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців, позиції провідних науковців минулого й сучасності на шляхи, оптимальні механізми підтримання їх психологічного благополуччя та надійності зумовили подальші перспективи розвитку цього виду психологічної діяльності. Поступове

утвердження соціальної значущості психологічного впливу на представників персоналу організацій із метою підвищення їх фахової та психологічної компетенції, створення належних умов для розвитку їх професійно важливих якостей стимулювало появу більш ефективних психологічних технологій попередження виникнення проблемних ситуацій, пов'язаних із недоліками у сфері управління людськими ресурсами. Сучасні аспекти успішного кадрового менеджменту, спрямованого на подальшу гуманізацію роботи з персоналом, потребують пошуку нових алгоритмів психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців, які повинні стати гарантами ефективного функціонування організацій.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у ґрунтовному розробленні методик психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців різних галузей суспільно корисної праці з урахуванням специфіки функцій, які вони виконують, обсягу їх психоемоційного навантаження, вимог у межах конкретної професії до рівня сформованості професійно важливих якостей її виконавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криворучко П. П. Деякі заходи психологічного забезпечення професійної діяльності військових спеціалістів / П. П. Криворучко // Зб. наук. пр. – К. : КВГІ, 1997. – Вип. 2. – С. 116–123.
2. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06 / Барко Вадим Іванович. – К., 2004. – 435 с.
3. Ірхін Ю. Б. Психологічні засади професійного відбору кандидатів на керівні посади в органах внутрішніх справ України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Ірхін Юрій Борисович. – К., 2006. – 262 с.
4. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей) : [довідк. посіб.] / Ануфрієв М. І., Ірхін Ю. Б., Курко М. Н. та ін. – К. : МВС України : КІВС, 2003. – 80 с.
5. Анцупов А. Я. Социально-психологические проблемы предупреждения и разрешения межличностных конфликтов во

взаимоотношениях офицеров / А. Я. Анцупов. – М. : МВВПУ, 1992. – 261 с.

6. Гриджук Д. М. Психологія професійної діяльності і спілкування / Д. М. Гриджук. – К. : Преса України, 1997. – 191 с.

7. Иванова Е. М. Психология профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 382 с.

8. Тихонравов Ю. В. Экзистенциальная психология : [учеб.-справоч. пособие] / Ю. В. Тихонравов. – М. : Бизнес-школа : Интел-Синтез, 1998. – 238 с.

9. Хрестоматия по возрастной психологии / [учеб. пособие для студентов] ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – [2-е изд., доп.]. – М. : Ин-т практ. психологии, 1996. – 304 с.
